

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Simon János*

Küküllőboldogfalva

A magyar megbocsátás-ethosz ébredése**

The Awakening of the Hungarian Forgiveness-Ethos. Abstract

Until recently forgiveness was considered a Christian virtue, but by the end of the 20th century it became a buzzword in our society. In this process, the Good Friday Agreement of Northern Ireland and the fall of the Apartheid regime in South Africa, as well as the public discussions following these events, played a significant role. The question “How should we deal with the harms of the past?” was answered by Archbishop Desmond Tutu: “No future without forgiveness.” These events have led to a substantial body of psychological research on forgiveness in the areas of social and personality psychology and to a fast-growing number of philosophical works. Simultaneously, forgiveness has become a challenge for Christian ethics. This study presents a Hungarian ethos of forgiveness related to the fall of the communist regime.

Keywords: forgiveness, reconciliation, ethos, Hungarian, ethics, denouncer, fall of communism, victim, perpetrator, community.

A keresztyénség metanarratívájához már a kezdetektől szorosan hozzátartozott a megbocsátás gondolata. Rendszerint kettős vonatkozásban beszéltek erről: egyrészt Istennek az ember irányába gyakorolt megbocsátásáról, másrészt az ebből származó emberi kötelezettség vonatkozásában. A megbocsátás kérdésköre gyakran merült fel a megigazulás, megbékélés, kiengesztelődés és a szövetség összefüggéseiben. Az európai kultúrkörben pedig teológiai súlya miatt lépett elő a megbocsátásteológia közösségi identitásformáló tényezővé, s ez ma is döntő módon határozza meg a megbocsátásról folyó társadalmi disputát.

A 20. században megélt masszív erőszak következtében vagy megdőltek a korábbi metanarratívák, vagy újraértelmezték azokat. A romantika és a felvilágosodás nyomán kialakult metanarratívák elveszítették vonzerejüket. Egyre jobban széttöredezett a „technikai fejlődés” és „az emberi műveltség révén kialakítható

* Simon János (Kolozsvár, 1982) református lelkész, a groeningeni Protestantse Theologische Universiteit doktorandusza, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte tanulmányait. Börtönlelkészi oklevelet a Sárospataki Református Teológiai Akadémián szerzett, majd Kampenben (Theologische Universiteit van de Protestantse Kerk in Nederland) végzett magiszteri tanulmányokat. Büntetőjogi és büntetésfilozófiai ismereteit a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Jogi Karán bővíti. Kutatásának területe: az igazságszolgáltatás és büntetés-etika, különös tekintettel a büntetéselméletek társadalom-, szociál- és újszövetség-etikai vonatkozásaira. Doktori kutatásában az emberi megbocsátás kérdéskörét vizsgálja. Jelenleg Küküllőboldogfalván szolgál.

** A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Domus Programja által támogatott kutatás keretében született.

új emberiség”-be vetett hit. Az erőszak évszázadának második felében jelentkező megszólalások sokkal „pesszimistább” ember- és társadalomképről tanúskodnak a korábbihoz képest, és a II. világháborút követő társadalmi diskurzusban fokozatosan teret kapott az addig többnyire elhallgatott áldozati szerep. A sokak által pesszimistának vélt hangról könnyen kiderülhet, hogy a valóságnak csupán egyik figyelmen kívül hagyott vagy mellőzött részletére irányította a figyelmet. Így a tekintet az érem addig láthatatlan, másik oldalára irányult, arra az oldalra, amelyről addig nem tudtak, vagy nem volt ildomos beszélni; illetve azért nem jöhetett szóba, mivel modell sem volt erre, vagy pedig nem volt szem és fül, amely érzékelhette volna ezt. Tehát egyre nagyobb igény mutatkozott annak felmutatására, hogy az áldozatok miként látják a valóságot. A *tiszta ész* alapján működő ember helyett egyre inkább a *kapcsolataiban élő* ember került előtérbe, s így a kapcsolatok tisztázása lett elsődleges a társadalmi párbeszédben.

A masszív erőszak megélése és a megváltozott, azaz kapcsolataira összpontosító emberkép előtérbe kerülése azt eredményezte, hogy a múltfeldolgozás és a megbocsátás ösztársadalmi kérdéssé lett, mint amely a feldolgozás egyik vagy éppen egyetlen lehetősége.¹ Az addig csupán hitmegéléssel és teológiai megszólalásokkal társított megbocsátás a szekuláris és tudományos diskurzus színpadára került. Everett L. Worthington azt állapította meg, hogy míg 1985 előtt mindössze öt társadalomtudományi kutatás foglalkozott a megbocsátás kérdéskörével, addig 1998-ig már több százra tehető az ilyen vonatkozású kutatások száma.² A filozófia területén R. S. Downie tollából született az első, modernkor utáni és a megbocsátás témájával foglalkozó írás (1965).³ Ettől kezdve tanulmányok sokasága látott napvilágot ezen a szakterületen is.

A 20. század végére megszokottá vált, hogy politikusok is átvették a „megbocsátás mint múltfeldolgozás” szemléletet, és a politikum retorikájában megjelent téma egyre inkább bővülő társadalmi párbeszédet eredményezett. Elég, ha csupán azokra a vitákra gondolunk, amelyek a dél-afrikai apartheid politikát vagy az észak-írországi konfliktust lezáró Nagypénteki Egyezményt követték. Mindkettő esetében úgy látták, hogy a megbocsátás és megbékélés lehet a továbbmenetel egyetlen útja. Desmond Tutu híres mondata – „No future without forgiveness” – jól szemlélteti a továbbmenetel és múltfeldolgozás szavadvégi perspektíváit.⁴ Így a társadalom vezető karaktereinek retorikájában meg-

¹ Theodor W. Adorno 1959-ben tartotta meg a *Mit jelent: a múlt feldolgozása?* című, híres előadását. Az általa felvetett téma előbb az európainak és nyugatnak nevezett társadalmi párbeszéd sürgető kérdésévé lett, s bátran mondhatjuk, hogy az utóbbi évtizedekben világméretűvé nőtte ki magát. Ld. Adorno, W. Theodor: Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit? In: uő: *Kulturkritik und Gesellschaft II. Gesammelte Schriften*. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1997, 555–572.

² Worthington, L. Everett: *Dimensions of Forgiveness. Psychological Research and Theological Perspectives*. Templeton Foundation Press, Philadelphia 1998, 1.

³ Downie, R. S.: Forgiveness. In: *The Philosophical Quarterly*. Vol. 15, No. 59 Moral Philosophy, 1965/Apr., 128–134.

⁴ Azaz: „Nincs jövő megbocsátás nélkül”. Ld. Tutu, Desmond: *No Future without Forgiveness*. Doubleday, New York 1999.

jelenő tematizálás és a tudományok asztaláról érkező érdeklődés szólaltatta meg és készítette, illetve készíti most is újragondolásra a teológusokat.

Az elmúlt két évtizedben tehát teológiai munkák sora született meg. Anthony Bush angolszász teológus összegzése betekintést nyújt a téma manapság felvetett, illetve az eddig már megválaszolt és megválaszolatlan kérdéseinek rejtelmeibe.⁵ A nyugati teológiában már a hatvanas évektől jelentkezett a múltfeldolgozás iránt táplált igény, illetve az is, hogy elengedhetetlen a megbocsátás etikájának tisztázása. Ezek a könyvek, tanulmányok és cikkek indítottak annak megvizsgálására, hogy magyar nyelvterületen miképpen jelentkezett a megbocsátás kérdéskörének kibontása.

E tanulmány keretében a 20. század utolsó, és a 21. század első évtizedének magyar teológiai vonatkozásait vizsgálom, és ezen belül szinte kizárólag csak a református irodalomra összpontosítok. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a megbocsátás kérdésköre, amely az utóbbi évtizedekben annyira fontossá lett nyugaton, miként jelentkezett a magyar, és specifikusan a református teológiában. Továbbá az is érdekelt, hogy magyar teológusok milyen modellek és képek segítségével írják le a megbocsátást.

A megbocsátás magyar kontextusa

A második világháború után a magyar társadalom és ugyanakkor a teológia éppen geopolitikai kontextusából adódóan szakadt ki hosszú időre az európaiság kontinuitásából, ugyanis a szovjet érdekszféra foglya lett. Így a társadalmi párbeszéd is kiszakadt a maga korábbi kontextusából és egy felülről ellenőrzött (pár?)beszéd formájában élt tovább. Az ezidő alatt publikált teológia magán hordozza a kontextusból adódó sajátosságokat. Úgy tűnik, hogy ebben az időszakban nem kérdés a megbocsátás.⁶

Az 1989/90-es változások következtében olyan párbeszéd és teológia bontakozik ki, amely a kommunizmus társadalmi korrekcióját célozza meg. Erdélyben, a(z) azóta már köztudott, hogy előre megszervezett) forradalom utáni légkörben, illetve a magyarországi „békésebb felszabadulás” hangulatában felerősödött a múlttal való szakítás igénye. A változások hevében nagy volt az a remény, hogy az egyházban elkezdődik a várva-várt megtisztulás, a kommunizmus igájának lerázása, a múlt kapcsán pedig őszinte bűnvallások és megtérések történnek. Sokan hittek abban, hogy az addigi vezetők, kollaboránsok, besúgók elismerik gyengeségüket, bukásukat, és önként kérik bocsánatot a sebekért, melyeket emberi gyengeségük miatt okoztak másoknak. A megtisztulás és újrakezdés nagy reménysége lebegett körülöttünk. Húsz év távlatából ma már sokan megállapítják, hogy ez a reménység részben reális, részben irreális elvárásokból

⁵ Bush, Anthony: *Forgiveness and Christian Ethics*. Cambridge University Press, Cambridge 2007.

⁶ A megbocsátás kommunizmus alatti kérdéskörét egy további tanulmány keretében fogom megvizsgálni.

fakadt. Talán nem számoltunk eléggé az emberi esendőséggel és azzal a tényre, hogy a bujkálás és elrejtőzés hozzátartozik a bűn természetrajzához. Talán még inkább igaz ez a hosszú időn át rejtgetett bűnökre, és pedig az időközben kialakult beidegződések, a kialakított ön-igazolás és a védekezési mechanizmusok miatt.

A témakör forradalmias megközelítése és az elvárt (bűnvalló vagy megtérő) attitűdök sem kedveztek a felvállalásnak. Fazakas Sándor így vélekedik:

„[...] a múlt értékelésének közegyházi hangulatát mégis két szélsőséges, főleg érzelmi töltetű megítélés jellemzi: vagy a múlt 'glorifikálása', illetve a saját szerepvállalás igazolása, vagy pedig a szélsőségesen durva kritika és olcsó moralizálás. A megigazulás teológiai perspektívája, a bűnbánat és kegyelem összefüggése sem a gyakorlatban, sem a teológiai reflexiók szintjén nem jut szóhoz, éppen ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy az egyházban sem történik más, mint a társadalomban: botrányok, gyanúsítgatások, szenzációs leleplezések, erkölcsi nyomásgyakorlás, átvilágítással való fenyegetőzés [...] A múltból való 'közmegegyezéses' hallgatás vagy az önfelemesztő moralizálás, a tagadás vagy az önkritika nem lehetnek alternatívái egymásnak.”⁷

Tény, hogy a szocializmus évtizedeinek teológiai és egyházi vonatkozásait még messze nem aknáztuk ki. Ugyanakkor megállapítható, hogy két évtized távlatából (szinte) minden érintett már sokkal több tapintattal kezeli a témát. (Ez talán azért van így, mivel inkább számolunk az emberi esendőséggel és az emberi befedezettség igényével.) Itt szükségesnek látom megjegyezni azt is, hogy ezzel párhuzamosan jelen van egy türelmetlen hang: szeretnénk végre letudni az ügynökkérdést és múltfeldolgozást.

A múlt feldolgozása többféle síkon történhet. Lehet jogi (büntetőjogi felelősségre vonás, az áldozatok rehabilitálása), politikai (a jogállamiság helyreállítása, politikai méltatások), relacionális, amely a megbékélést célozza meg, illetve intra- és interperszonális (bocsánatkérés és megbocsátás). Fontos azonban azt is látni, hogy e feldolgozáshoz is hozzátapad az emberi esendőség. Olykor olyan elvárások terhelik a feldolgozás egyik vagy másik síkját egy adott kontextusban, hogy maga a feldolgozás válik lehetetlenné.

Fazakas Sándor emlékeztet arra, hogy keresztyénekként (és főleg teológusokként) nem lehet másként beszélni az egyház közelmúltjáról, mint csak a *bűn-megbocsátás-megbékélés* összefüggésében.⁸ A bűn kategóriája a *bűn-kegyelem* teológiai valóságában értendő, amely felveti a bűnismeret és bűnvallás kérdéseit is. Ezekre a kérdésekre itt nem térhetünk ki. Továbbá nem célunk bemutatni egyházunk kommunizmus alatti múltját vagy az ehhez való sokféle viszonyulást

⁷ Fazakas Sándor: *Emlékezés és megbékélés. A múlttal való szembesülés egyházi és teológiai kritériumai*. Kálvin Kiadó, Budapest 2004, 14–15.

⁸ Fazakas Sándor: Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai kérdései. In: Fabiny Tibor (szerk.): *Igazság és kiengesztelődés. Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai, történeti, etikai és gyakorlati kérdései*. Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület, Budapest 2006, 13.

sem. Kérdésfelvetésünkben fakadóan inkább a megbocsátással kapcsolatos megszólalásokat vázoljuk fel, olykor elkerülhetetlenül bevonva más témákat, kérdéseket és perspektívákat is.

Lehet, hogy az olvasó meglepődik azon, hogy nem különítettem el a magyarországi és erdélyi kérdéskört. Természetesen a különválasztás módszerét is választhatnám, de most inkább egy általános, perspektivikus bemutatás mellett döntöttem. A műtfeldolgozás etikai kérdésköre, továbbá a megbocsátás és megbékélés kérdésének teológiai és társadalmi témafejlődése inkább ez utóbbira motívál. A továbbiakban az általam érzékelt főbb (magyar) hangsúlyok alapján vázolólok fel a megbocsátás ethoszát.

Megbocsátás és a *sorskérdés*

A keresztyén egyházban minden bűn-téma a *Mi Atyánk* ötödik kérésének premisszája alapján kellene megfogalmazódjon: *bocsásd meg a mi bűneinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek*. Ezzel szemben társadalmi tendencia úgy beszélni a bűnről, mint ami „sorsszerűség”. Fazakas Sándor szerint ennek gyökere

„[...] a görög tragédiák világában keresendő, ahol a sors és a bűn, a végzet és a felelősség összefonódása határolta be az ember életét, amelyből kitörni képtelenség volt. Az antik világ embere számára a bűn a morális világrenddel szembeni, végzetszerű vétség, amelynek kiváltó okát nem keresni kell (azt úgysem lehet feltárni), hanem azon túl kell lépni. Az újrakezdés nem a bűnbánat és a bocsánat, hanem az egzisztencia határainak tudatosítása révén volt elképzelhető. Ez a szemlélet – nem tudni mikor és hogyan – kelt életre a modern ember életében is, amikor történelmi erőknél és igazságtalan társadalmi struktúráknak való kiszolgáltatottságára hivatkozva értelmezte és értelmezi ma is helyzetét.”⁹

E sorsszerűség elfogadása érthető, de küzdeni kell ellene. A biblikus megközelítés – a *sorsszerűség általi meghatározottság* helyett – a *változni képes ember lehetőségei*re koncentrál. A bűnből való kilépés a megváltás által megújuló ember számára adatik. Ugyanígy a bűnből való „kiléptetés” is. A felszabadított ember lehetősége a kilépés és mások kiléptetése.

„A megbocsátásért való könyörgés tulajdonképpen válasz az Isten korábban megtapasztalt ígéretére, s csak a keresztre tekintve lehet igazán imádkozni.”¹⁰

Ugyanakkor annak észrevétele is nagyon fontos, hogy a bűnt egyrészt csak egy másik perspektívában lehet igazán bűnnek látni, másrészt csak e perspektívából való látás által lehet elindulni a bocsánatkérés és megbocsátás felé. Itt megszűnik a sértett és elkövető közti éles különbségtétel.

⁹ Fazakas Sándor: *Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai kérdései*, 19–20.

¹⁰ Uo. 20.

„Az imádságban ugyanis nem lehet a tragikum elve mentén a sorsot behatároló erőkre hivatkozni, nem lehet a külső szemlélő álláspontját elfoglalni – az imádságban csak az *én* és a *mi* létezik az Isten színe előtt.”¹¹

Imádság közben e másik perspektívába való áthelyezés teszi lehetővé rádöbbenünk arra, hogy a bűnbocsánat nem saját teljesítményünk, hanem felkínált ajándék. Amikor Isten színe előtt állunk a *mi* kategóriája erősödik fel, azaz a bűnbán és a kegyelemre szorultságban való emberi egyetemesség. Megszűnik, vagy „értelmetlenné válik az emberiség áldozatokra és tettekre való felosztása”, és itt más dinamika fog érvényesülni:

„[Nem] az érvek és ellenérvek, a vádak és a kimagyarázkodások halálos egymásnak feszülése vagy egyoldalú monológja jelenti az utolsó kétségbeesett kísérletet arra, hogy az ember a múltat lezárja, és végre újat kezdjen.”¹²

Ugyanakkor megszűnik a *múlt és jelen közötti nagy különbségtétel* is, amely a bűnös múltat kárhoztatja a jelen nagy erőfeszítéseivel szemben. A jelen nem kevésbé bűnös, mint a múlt vagy akár a jövő. A bűn nem időbeli vagy generációs, tehát sorsbeli meghatározottság, hanem emberségünk, elbukottságunk velejárója, azaz nem csupán egy tett vagy tettek sorozata, hanem állapot.

Megbocsátás és helyettes áldozat

A sorsra vagy a körülményekre való hivatkozás nem vezet eredményre, úgy, ahogy a bűn tagadása vagy elkendőzése sem. Egyedül a kegyelem megtapasztalása adja meg a továbblépés megfelelő irányát. Csupán ezáltal tud felszabadulni az ember mind az önmagából fakadó félelmek túllépésére, mind a külső elvárásoknak való megfelelés elkerülésére, mivel a kegyelmet megtapasztalt ember tudja azt, hogy minden embertársa ugyanúgy kegyelemre szorult bűnös. Itt fontosnak látom Bonhoeffer figyelmeztetését idézni:

„Egyházunk halálos ellensége az olcsó kegyelem. Harcunk ma a drága kegyelemért folyik.”¹³

Az Istennel való kapcsolatba történő visszalépés előhossa az emberi kapcsolatok rendezésének igényét is. Fazakas Sándor a bűnös múlt lezárását és az isteni közelség megtapasztalásának nagy lehetőségét a *helyettes áldozat* krisztusi bemutatására építi. Krisztus felvállalta a bűnbak szerepét, és úgy végezte el a nagy engesztelést, hogy a bűnös helyébe lépett. Isten egyoldalú cselekvése úgy

¹¹ Fazakas Sándor: *Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai kérdései*, 20–21.

¹² Uo. 21.

¹³ Ez manapság is ugyanúgy érvényes. Ld. Dietrich Bonhoeffer: *Követés*. Ford. Böröcz Enikő. Átdolgozta, az eredetivel egybevetette és lektorálta Szentpétery Péter. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest 1996, 15.

hangolja át az embert, hogy a bűnös önmagát ismeri fel az áldozat (Krisztus) személyében, és rádöbben arra, hogy ez érte történt.¹⁴

Bonhoeffer etikai és személyes helyettség kategóriái alapján Fazakas Sándor arra is felhívja a figyelmet, hogy amennyiben csak az *etikai helyettség* korlátai között maradunk, nem lehet megtapasztalni a bűnbocsánat felemelő valóságát. Ez a helyettség megszűnik az „emberi személyiség határainál”, és így soha nem tapasztalhatjuk meg a közösség igazi mélységét. Emellett a Krisztusban megtapasztalható *perszonális helyettség* lehetővé teszi a másik személyével való azonosulást, és pedig az érte való közbenjáró imádság, bűneinek megbocsátása és terhének szeretetben való hordozása által.¹⁵

A másik bűne átvállalható, mert az átvállaló tudja, hogy a sajátját Krisztus vállalta fel, és azt is tudja, hogy az átvállalt bűn terhét ő, mint embertársáért imádkozó embertárs, továbbadja Krisztusnak. Ezáltal az elengedő kettős értelemben lesz helyette az ellene vétőnek: elengedi azt, amit a másik nem tud elhordozni; továbbá: helyette lesz ő maga annak, aki őt is hordozza.¹⁶ A megbocsátás a másik terhének felvállalását jelenti, hogy ezt tovább lehessen adni Krisztusnak. Itt fontos annak hangsúlyozása, hogy a megbocsátás nem elfelejtés vagy amnéziás bűn-kezelés, hanem inkább tudatos felvállalása annak, hogy ez a bűn is *továbbadható* Krisztusnak. Viszont ezt sem szabad szem elől tévesztenünk:

„[...] a golgotai kereszt alatt éri el a bűnről való beszéd azt a tárgyilagosságot, amely nem összetöri a bűnöst és az áldozatot, hanem megláttatja vele a kegyelemből való élés felszabadító gazdagságát.”¹⁷

Így nem sérül bűnös emberi méltósága, s az így felvállalt szolidaritásban a közösségbe való visszafogadás válik lehetségessé és megtapasztalhatóvá. Az Isten képmását hordozó tettes újra közel kerül az Isten képmását hordozó áldozathoz.

A megbocsátás közösségi kérdés

Múltfeldolgozásunk egyik legtöbbet hangoztatott kérdése az egykori kollaboránsokkal való bánásmódra vonatkozik. Ugyanaz a fő kérdés jön elő, ami a donatista vita idején: hogyan tovább az együttműködőkkel? A válaszok leggyakrabban a *megvallás-megtisztulás* fogalmaival fejezik ki a továbbsmenetel (egyetlen) lehetőségét. Ezen megszólalások rendszerint az elbukottak jövőjének kérdésére szűkítik le az egyház jövőjét. Nem véletlenül állítja párhuzamba több teológiai reflexió a kommunista éra generálta teológiai kérdéskört a donatista harc tapasztalataival.¹⁸

¹⁴ Fazakas Sándor: *Az egyházj közelmúlt feldolgozásának teológiai kérdései*, 24.

¹⁵ Uo. 26.

¹⁶ Uo. 27.

¹⁷ Uo. 28.

¹⁸ Bogárdi Szabó István: Múltjában él az egyház? – Teológiai reflexiók. In: *Théma* 2009/1, 1–11.; Fabiny Tibor: Az ügynökkérdés feldolgozása. In: *Théma* 2009/1, 27.; Füsti Molnár Szilveszter:

Az egyházatyák korának nagy teológiai vitája arra figyelmeztet, hogy a bűn kérdését csak a bocsánat kontextusában szabad tárgyalni. Ettől elszakítva veszélyessé válik. Az egyházban minden bűnkérdés egyben bocsánatkérdés is. Mivel Krisztus egyháza a bocsánatot tapasztalt bűnösök közössége, ilyenként szolidáris közösség: tagjai tudnak együtt örülni az örülőkkel és sírni a sírókkal, de fel is vállalják egymás terhét. Itt az „egymás terhének hordozása egymás bűneinek hordozását is jelenti”.¹⁹ A testvér bűne a közösség bűnévé lesz azáltal, hogy mind az elkövetőt, mind a teher megtapasztalóit ugyanoda, mégpedig a „bűnbocsátás közösségébe” hívja.²⁰ Így maradok továbbra is a másik életének része; a megtört kapcsolat helyreáll, az eltávolodás helyett pedig a közeledés és felvállalás jut érvényre.

„Általa Isten országának ereje kerül a megtört közösségbe, a széttört emberi kapcsolatba. Megbocsátani annyi, mint nem lemondani a másikról. Megbocsátani annyi, mint felebarátnak maradni akkor is, ha vétkezett ellenem, többet adni, mint amennyit kaptam tőle.”²¹

A múltfeldolgozásról szóló egyházi párbeszéd sokszor éppen azért lehetetlenül el, mert közösségi kérdésként hozza elő a bűnt, de ezt a közösséget nem *Krisztus-közösség*ként kezeli. Fabiny Tibor szerint azért maradnak korábbi ügynökök inkább a bűn rejtegetésében – és ezért a bűn félelmében is,

„[...] mert joggal úgy látják, hogy a közösség régen nem Krisztus, hanem sokkal inkább a Kajafások, a Pilátusok, a kárörvendezők, a kíváncsiskodók, a csőcselék közössége. A bűnös (az ügynök) tehát éppen a megromlottak közössége miatt nem tudja kimondani a bűnét, hogy ezáltal a kimondott, megvallott bűn – Bonhoeffer kifejezésével – elerőtlenedjék, lelepleződjék, ítéletre jusson. A kimondhatatlansága következtében a bűn továbbra is *kemény* marad, s így még tovább rombolja a közösséget. Ördögi körről van tehát szó: a közösség nem tisztul meg, mert a bűn nem mondatik ki – a bűn nem mondatik ki, mert a közösség nem tisztult meg.”²²

Fabiny tágabb kontextusban helyezi el az elbukottak megtisztulásának kérdéskörét. E tágabb kontextusból kirajzolódó bűn- és közösségkép pedig önvizsgálatra ösztönöz.

Ecclesia sine macula et ruga-Donatit Factors among the Ecclesiological Challenges for the Reformed Church of Hungary especially after 1989/90. Sárospatak Reformed Theological Academy, Sárospatak 2008.

¹⁹ Fabiny Tibor: *Az ügynökkérdés feldolgozása*, 27.

²⁰ Fodorné Nagy Sarolta: Ügynökkérdés 2008. In: *Théma* 2008, 2.

²¹ Uo. 3.

²² Fabiny Tibor: A közösség mint pneumatikus valóság (Dietrich Bonhoeffer közösség-fogalma). In: *Lelkipásztor* 2006/8–9, 285–292.

Megbocsátás vagy továbbélő múlt

Bogárdi Szabó István a feltárás és kimondás mellett a megbocsátás perspektíváját helyezi elének a „nyomorúság utáni nyomorúságban”, ezt pedig szembe helyezi a sejtetések világának *nyomorúság prolongáló* hatásával. Ezt írja:

„[Hogy] meg kell bocsátanunk, nem kérdés [...], önvédelemből is meg kell bocsátanunk: mert a sejtetések, gyanúsítások szerkezetei között nem lehet élni! A sejtetések, az odakacsintások, a fülbesúgások világa szüntelen összeköt azzal a régi nyomorúsággal, csak fordítva. Első helyen az állt, hogy a mai nyomorúságot a régiekkel magyarázzuk. Itt viszont általános érveléssé válik, s bárkire vádként terhelhető. Így az anyaszentegyház közösségében nemcsak magyarázhatatlan terhet hordozunk, hanem azt tetézzük is. Nem lezárjuk a bajt, hanem a sejtetésekkel prolongáljuk és mélyítjük.”²³

A nyomorúságok egyik leggyakoribb prolongálása a *törvény* erejének felmutatása által történik. A kollaboránsokat le lehet leplezni a törvény által: átvilágíthatók lesznek. A törvény tükröt tart, de ezt is kell látnunk:

„[...] önmagában csak megalázni tud, mert azt bizonyítja, hogy nem tudtam valamit megtenni. A törvény tükröt tart, s mutatja: alatta maradtál a mértéknek – megaláz.”²⁴

Ezzel szemben az evangélium alázatossá tesz. Alázatossá teszi az elkövetőt és alázatossá teszi a megbocsátó elszenvetőt. Az evangélium alázatosságban tart, mert rámutat arra, hogy nekem is megbocsátottak. A megbocsátottság nem enged a másik fölé nőni, mivel „a megbocsátás nem ismeri ezt az ambíciót”.²⁵ Az egyház is esendő, mert esendő emberek közössége, ugyanakkor Krisztus megmutatkozó kegyelmének a színtere.

Az ügynökkérdés kapcsán nem csak azt kell észrevennünk, hogy az egyház igen lassú, erre nem hajlandó a megbocsátás gyakorlásában, hanem azt is, hogy az „rejtőzködő misztérium”, amelyben Isten elrejti önmagát. Az egyház, mint Isten kegyelmének színtere, önmagával való belső harc által juthat el a megbocsátás útjának megjelésére.²⁶

A megbocsátás folyamata

A kutatók köre egyetért abban, hogy a megbocsátás nem csupán döntés és szóbeli jelzés, hanem belső folyamat. A magyar szakirodalom két esetben is Robert D. Enright folyamat-analízisét mutatja be. Ehhez a folyamathoz Fodorné

²³ Fodorné Nagy Sarolta: *i. m.* 5.

²⁴ Uo. 6.

²⁵ Uo.

²⁶ Fabiny Tibor: *Az ügynökkérdés feldolgozása*, 20.

Nagy Sarolta hozzárendeli a maga sajátos, az ügynökkérdés kapcsán megfogalmazott kérdéseit is.²⁷

A prefázisban *érzések fogalmazódnak meg* a sértett félben. Ez a pszichológiai védekezésekkel való szembesülés prefázisa, amely a sértettség miatt áll elő, és ilyenkor még nem is beszélhetünk igazán a megbocsátás folyamatáról. Rendszerint a harag, tagadás, elfojtás, düh, fájdalom érzései jelentkeznek. Az ügynökkérdés kapcsán itt az áldozatok jogos indulatára lehet odafigyelni, továbbá a károk felleltározása történhet meg.²⁸

Az első fázis a *feltárás* szakasza, annak tudatosítása, hogy megsértették. A sértettben rendszerint megtörténik a sérelem filmszerű újrajátszása, és pedíg újabb és újabb részletek észrevételezésével. Gyakran a megértés igénye is jelentkezik: a sértő helyére képzeletben magát, s eljátszodja a fordított szerepet, hogy tudniillik miként nem bánt volna vele fordított helyzetben. A fázis egyházi vetületében a következő kérdésekkel lehet foglalkozni:

„Milyen szégyeneink vannak az ügynökkérdéssel kapcsolatban? Milyen indulatok fűtöttek bennünket, mint potenciális vagy valós áldozatokat? [...] Milyen személyes és egyházi tervek hiúsultak meg a besúgóhálózat-okozta lehangoltság, kedv-vesztés miatt? Hogyan kötötte le figyelmünket, energiánkat? Milyen értelmetlen látszattervékenységekbe fulladtunk? [...] Mi minden jóra lehetett volna használni időnket, tehetségünket, lehetőségeinket?”²⁹

Az *elhatározás* szakaszában inkább a kognitív folyamatmegélésre helyeződik a hangsúly.

„[A fázisnak] abból a felismerésből kell kiindulnia, hogy ha az ember az őt ért igazságtalanságra és az elkövetőre koncentrálna, azzal saját magának okoz felesleges szenvedést: annak lesz rossz, aki haragtartó.”³⁰

Ezzel a felismeréssel a sértett fél elengedi a haragot. Sajátosan az ügynökkérdésre alkalmazva: annak kimondása szükséges, hogy a szőnyeg alá való seprésnek nincs jövője. A megbocsátás „szem előtt tartásával” a konkrét továbblépések tisztázása vár ránk. Például: „a megbocsátással szakszerűen foglalkozó keresztyén emberek bevonása”, a kérdés kiterjesztése a fiakra is, akik „az otthon levegőjével együtt szívták magukba a gondolkodási sémákat és a megoldási stratégiákat”, a „leleplezéssel együttjáró megszégyenülés” megkerülhetetlensége, stb.³¹

A *munka* fázisában a megbántott dolgozik a szándék megvalósulásán. Itt fontos lépés a sértő fél kontextusban való elhelyezése. Késszé lesz a sértett, hogy

²⁷ Fodorné Nagy Sarolta és Grom, noha mindketten Enrightra hivatkoznak, mégis két különböző folyamatmodellezést vázolnak fel. Ld. Fodorné Nagy Sarolta: *i. m.* 4–8.; Grom, Bernhard SJ: Forgiveness – készség a megbocsátásra. In: *Embertárs* 2003/1, 96–97.

²⁸ Fodorné Nagy Sarolta: *i. m.* 4.

²⁹ Uo.

³⁰ Grom, Bernhard SJ: *i. m.* 96.

³¹ Fodorné Nagy Sarolta: *i. m.* 6.

az elkövető helyére képzelje magát, de együtt is érezzen vele, megértse indítékait, természetesen úgy, hogy közben visszautasítja a bűnös tettet. Ez valójában a „sérelemből származó fájdalom elfogadása”.³² Nem a sajnálat, hanem inkább a megértés igénye motivál. Feladatként a „volt ügynökök lelkigondozása” tör előtérbe, illetve annak tudatosítása, hogy ez csak egyik bűnmegnyilvánulás a sok közül, hogy tudniillik a bűn nem cselekmény, hanem állapot.

Az *elmélyülés* szakaszában ez történik:

„[...] a megbocsátó ember kezdi megérteni, hogy a megbocsátás érzelmi felszabadulást hozott számára, és hogy feldolgozott fájdalmának van értelme.”³³

Az első fázisban megtapasztalt érzelmek elerőtlenednek. Itt már van „bátorság annak kimondására, hogy a keserűség is áldásunkká válik/válhat”.³⁴

A megbocsátás és a bennünk megfogalmazódó ellenérzések

Ha megbocsátásról esik szó, sokan egyfajta belső ellenállásba ütköznek. Ekkor olyan érzések fogalmazódnak meg, amelyek a megbocsátó önvédelmében gyökereznek. Joggal érzi a sértett, hogy nem szolgáltathatja ki magát újra az elkövetőnek. A védelmi falak felépítése önmagunk biztonsága érdekében történik. Ez az ellenérzés gyakran táplálkozik abból a félelemből, hogy a megbocsátás az *igazsággal szemben* vagy az *igazság helyett* jut érvényre. De a megbocsátás „nem elvakultság az igazsággal szemben”, hanem ellenkezőleg: aki megbocsát, „az nem csak az őt ért sérelemeken keresztül tudja szemlélni az igazságot”.³⁵ Elismeri azt, hogy a világ összetettebb annál, mint amit ő abból megérthet. Nem azért bocsát meg, mert elengedi az igazságot, hanem éppen ellenkezőleg:

„[...] az őt ért bántalmat azért érzi sérelemnek, mert van igazságérzete, de nem önmaga igazságát teszi meg végső normává.”³⁶

Egy másik gyakran megfogalmazódó ellenérzés abból fakad, hogy nem lehetünk biztosak a másik szándékában. A *belyreállítható kapcsolat kérdéses*, vagy egyenesen lehetetlen a másik részéről való ellenállás miatt. Fontos annak meglátása, hogy a megbocsátás nem minden esetben kölcsönös, mert lehet egyoldalú is, csupán az egyik fél reagálása a bűnre. Csak a kibéküléshez kell „két ember”.³⁷

A megbocsátás nem az *önbecsülés lerombolása*. Az önbecsülést éppen a bűn és sértettség miatt érzett harag jelzi. Elengedni a bűnt, ez azt jelzi, hogy több vagyok a sértettség által kialakított valóságnál. Nem is közömbösség színlelése, ugyanis:

³² Grom, Bernhard SJ: *i. m.* 97.

³³ Uo.

³⁴ Fodorné Nagy Sarolta: *i. m.* 7.

³⁵ Uo. 3.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

„[...] ha tagadjuk, hogy megbántva érezzük magunkat, tagadjuk a megbocsátás szükségességét is. Ha nem vállaljuk annak elismerését, hogy érzékenyen érintett a dolog, az könnyen csökkenő önbecsüléshez vezethet.”³⁸

Összegzés

A fentiekben a magyar és sajátosan református teológia és egyházi közélet megbocsátás-ethoszáját tekintettük át. Nem új gondolatok, teológiai perspektívák megfogalmazása volt a cél, hanem inkább az eddigi megszólalások bemutatása. A '89-es változások után különösen nagy igény mutatkozik a múlttal való szembenézésre, annak feldolgozására, a megbocsátás kérdésének tisztázására. Remélem, hogy az előbbieken leírt bemutatás tovább mélyíti ezt az igényünket, és egyben segíthet az eddig figyelmen kívül hagyott kérdések és válaszok megfogalmazásában, és ezáltal a megbocsátás és bocsánat elnyerésének egyéni és közösségi megtapasztalásában.

A másik ember bűnének megtapasztalása rendszerint kapcsolattörést eredményez, de nemcsak Isten és ember között, hanem ugyanakkor bizonyos esetekben ember és ember között is. A megtört kapcsolatban a kapcsolat megélése és a másik további megismerése lehetetlenül el, és pedig úgy, hogy rendszerint a másik személye leszűkül az általa elkövetett bűn kategóriájára. Az Isten képére formált és változni képes ember helyett már csak bűnének statikus képe látszik. E statikus kép gyakori mind az erdélyi, mind a magyarországi diskurzusban. Ezeknek bemutatását szándékosan mellőztem, azonban mint veszélyforrást fontosnak látom megemlíteni. A másik (ügynök, kollaboráns, besúgó stb.) személyének effajta leszűkítése ugyanúgy veszélyes, mint az én kategóriájának leszűkítése.

A statikus és dinamikus emberkép közti különbségek megértése érdekében Emmanuel Levinas *totalitás* és *végtelen* közötti feszültség-leírását hívjuk segítségül. A levinasi *totalitás* arra vonatkozik, hogy van bennünk egy kategorizálási tendencia, amely a rajtunk kívüli valóságot a „nem több, mint” leegyszerűsítő kényszerében akarja láttatni. Ez olyan ego-adaptív funkció, amely kezelhetővé teszi a világot és biztonságérzetet alakít ki az egyénben. A totalizálási hajlammal párhuzamosan jelen van bennünk a *végtelenítés*nek nevezhető tendencia, amely talán ritkábban nyer teret, mint a totalizálás, és a rajtunk kívüli valóságot (a mászt vagy a másikat) a „mindig több, mint” amit megérthetek lencséjén keresztül láttatja.³⁹ A totalizálás tendenciája azért veszélyes, mert a valóságot sztereotíp sémákká szűkíti, esetünkben a személyt azonosítja a bűnével, míg a végtelen tendenciája az Isten-képű embert hozza előtérbe.

A bűn-láncolat leállítására egyetlen módszer létezik, mégpedig a bocsánat, azaz annak meglátása, hogy a másik több, mint az ő bűne. Ennek észrevétele pedig kívánatosá teszi a másik közösségét és befogadhatóvá teszi a másik személyét. A gond talán abból adódik, hogy a *levinasi végtelenítés* tendenciája gyengébb társadal-

³⁸ Fodorné Nagy Sarolta: *i. m.* 4.

³⁹ Levinas, Emmanuel: *Totality and Infinity*. Duquesne University Press, Pittsburg 1969.

munkban, mint a *levinasi totalizálási* tendencia. Inkább látjuk a másik bűnét, mint-hogy istenképességét érzékelnék. Úgy gondolom, kimondható, hogy ezért oly nehéz a megbocsátás útjának megelérése, és olykor erősebb az a hang, amely inkább a leszámolás, megbüntetés perspektíváját részesíti előnyben. Ez utóbbi azért is veszélyes, mert néha hangosabb, mint a megbocsátás perspektívájának hangja, és a bűn természetrajzából fakadóan inkább rejtőzködésre, semmint felvállalásra készet.

Felhasznált irodalom

- Adorno, W. Theodor: Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit? In: uő: *Kulturkritik und Gesellschaft II. Gesammelte Schriften*. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1997, 555–572.
- Bogárdi Szabó István: Múltjában él az egyház? – Teológiai reflexiók. In: *Théma* 2009/1, 1–11.
- Bush, Anthony: *Forgiveness and Christian Ethics*. Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Dietrich Bonhoeffer: *Követés*. Ford. Böröcz Enikő. Átdolgozta, az eredetivel egybevetette és lektorálta Szentpétery Péter. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest 1996.
- Downie, R. S.: Forgiveness. In: *The Philosophical Quarterly*. Vol. 15, No. 59 Moral Philosophy, 1965/Apr., 128–134.
- Fabiny Tibor: A közösség, mint pneumatikus valóság (Dietrich Bonhoeffer közösségfogalma). In: *Lelekipásztor* 2006/8–9, 285–292.
- Fabiny Tibor: Az ügynökkérdés feldolgozása. In: *Théma* 2009/1, 15–29.
- Fazakas Sándor: Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai kérdései. In: Fabiny Tibor (szerk.): *Igazság és kiengesztelődés. Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai, történeti, etikai és gyakorlati kérdései*. Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület, Budapest 2006, 11–29.
- Fazakas Sándor: *Emlékezés és megbékélés. A múlttal való szembeállítás egyházi és teológiai kritériumai*. Kálvin Kiadó, Budapest 2004.
- Fodorné Nagy Sarolta: Ügynökkérdés 2008. In: *Théma* 2008, 1–8.
- Füsti Molnár Szilveszter: *Ecclesia sine macula et ruga-Donatit Factors among the Ecclesiological Challenges for the Reformed Church of Hungary especially after 1989/90*. Sárospatak Reformed Theological Academy, Sárospatak 2008.
- Grom, Bernhard SJ: Forgiveness – készség a megbocsátásra. In: *Embertárs* 2003/1, 96–97.
- Levinas, Emmanuel: *Totality and Infinity*. Duquesne University Press, Pittsburg 1969.
- Tutu, Desmond: *No Future without Forgiveness*. Doubleday, New York 1999.
- Worthington, L. Everett: *Dimensions of Forgiveness. Psychological Research and Theological Perspectives*. Templeton Foundation Press, Philadelphia 1998, 1.